

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۳	فصل اول: نظام آوایی
۳	۱. نظام آوایی ایران باستان
۵	۲. نظام آوایی ایرانی میانه غربی
۱۷	۳. نظام آوایی فارسی دری
۲۶	فصل دوم: اسم
۲۶	۱. اسم در ایرانی باستان
۲۶	الف) صرف
	معرفه و نکره (۲۶)؛ حالت و جنس و شمار (۲۷).
۳۱	ب) نحو
	جای اسم در جمله (۳۱).
۳۵	۲. اسم در ایرانی میانه غربی
۳۵	الف) صرف
	معرفه و نکره (۳۵)؛ مفرد و جمع (۳۵)؛ مضاف و مضاف الیه - صفت و موصوف (۳۶)؛ منادا (۳۶).
۳۶	ب) نحو
	جای اسم در جمله (۳۶).
۳۸	۳. اسم در فارسی دری
۳۸	الف) صرف
	معرفه و نکره (۳۹)؛ جنس (۴۰)؛ شمار: مثنی (۴۰)؛ شمار: جمع (۴۱)؛ صورتهای مختلف اسم در جمله (۴۵).

صفحه	عنوان
۴۸	ب) نحو جای اسم در جمله (۴۸).
۵۱	فصل سوم: صفت
۵۱	۱. صفت در ایرانی باستان
۵۱	الف) صرف حالت و جنس و شمار (۵۱)؛ جنس: تأیث صفت (۵۱)؛ درجات صفت: تفضیلی و عالی (۵۲).
۵۳	ب) نحو صفت در جمله (۵۳).
۵۷	۲. صفت در ایرانی میانه غربی
۵۷	الف) صرف درجات صفت: تفضیلی و عالی (۵۷).
۵۹	ب) نحو صفت در جمله (۵۹).
۶۳	۳. صفت در فارسی دری
۶۳	الف) صرف جنس (۶۴)؛ شمار: مثنی و جمع (۶۴)؛ درجات صفت: تفضیلی و عالی (۶۴).
۶۶	ب) نحو صفت در جمله (۶۶).
۷۵	فصل چهارم: عدد
۷۵	۱. عدد در ایرانی باستان اعداد اصلی (۷۵)؛ اعداد ترتیبی (۷۶)؛ اعداد کسری (۷۶)؛ اعداد توزیعی (۷۶).
۷۶	۲. عدد در ایرانی میانه غربی
۷۶	الف) صرف اعداد اصلی (۷۶)؛ اعداد ترتیبی (۷۹)؛ اعداد کسری (۸۰)؛ اعداد توزیعی (۸۰).
۸۰	ب) نحو عدد در جمله (۸۰).

صفحه	عنوان
۸۲	۳. عدد در فارسی دری
۸۲	الف) صرف
	اعداد اصلی (۸۲)؛ اعداد ترتیبی (۸۳)؛ اعداد کسری (۸۴)؛ اعداد توزیعی (۸۴).
۸۵	ب) نحو
	عدد در جمله (۸۵).
۸۷	فصل پنجم: ضمیر
۸۷	۱. ضمیر در ایرانی باستان
۸۸	ضمایر شخصی
	الف) صرف (۸۸)؛ ب) نحو (۸۸).
۸۹	موصول
	الف) صرف (۸۹)؛ ب) نحو (۹۰).
۹۱	ضمایر پرسشی
	الف) صرف (۹۱)؛ ب) نحو (۹۱).
۹۱	مبهمات
۹۲	ضمایر اشاره
	الف) صرف (۹۲)؛ ب) نحو (۹۵).
۹۵	ضمایر ملکی
	الف) صرف (۹۵)؛ ب) نحو (۹۵).
۹۶	ضمایر مشترک
۹۶	۲. ضمیر در ایرانی میانه غربی
۹۷	ضمایر شخصی
	الف) صرف (۹۷)؛ ب) نحو (۹۹).
۱۰۱	موصول
	الف) صرف (۱۰۱)؛ ب) نحو (۱۰۲).
۱۰۲	ضمایر پرسشی
	الف) صرف (۱۰۲)؛ ب) نحو (۱۰۲).
۱۰۳	مبهمات

صفحه	عنوان
۱۰۵	الف) صرف (۱۰۳)؛ ب) نحو (۱۰۴). ضمایر اشاره
۱۰۶	الف) صرف (۱۰۵)؛ ب) نحو (۱۰۵). ضمیر ملکی
۱۰۷	ضمایر مشترک
۱۰۸	الف) صرف (۱۰۷)؛ ب) نحو (۱۰۷). ۳. ضمیر در فارسی دری
۱۰۹	ضمایر شخصی
۱۲۵	الف) صرف (۱۰۹)؛ ب) نحو (۱۲۰). موصول
۱۲۷	الف) صرف (۱۲۵)؛ ب) نحو (۱۲۵). ضمایر پرسشی
۱۲۹	الف) صرف (۱۲۷)؛ ب) نحو (۱۲۷). مبهمات
۱۳۱	الف) صرف (۱۲۹)؛ ب) نحو (۱۳۰). ضمایر اشاره
۱۳۲	الف) صرف (۱۳۱)؛ ب) نحو (۱۳۱). ضمایر مشترک
۱۳۵	الف) صرف (۱۳۲)؛ ب) نحو (۱۳۳). فصل ششم: فعل
۱۳۵	۱. فعل در ایرانی باستان
۱۳۵	الف) صرف
	ریشه (۱۳۶)؛ ماده (۱۳۸)؛ ماده مضارع (۱۳۸)؛ ماده نقلی (۱۴۰)؛ ماده ماضی (۱۴۱)؛ ماده آینده (۱۴۲)؛ ماده مجهول (۱۴۳)؛ ماده واداری (۱۴۳)؛ ماده جعلی (۱۴۴)؛ ماده آغازی (۱۴۴)؛ ماده آرزویی (۱۴۴)؛ ماده تشدید یا تکراری (۱۴۵)؛ باب (۱۴۵)؛ وجه (۱۴۶)؛ زمان (۱۴۶)؛ شمار (۱۴۶)؛ شخص (۱۴۶)؛ فعل مرکب (۱۴۶)؛ پیشوندهای فعلی (۱۴۶)؛ مشتقهای اسمی و صفتی (۱۴۷)؛ نشانه‌های نهی و نفی (۱۴۶)؛ صرف فعل (۱۴۷).

- ب) نحو
 ۱۵۰ جای فعل در جمله (۱۵۰)؛ مطابقه فعل و فاعل (۱۵۰)؛ فعل آغازی (۱۵۱)؛ فعل آرزویی (۱۵۱)؛ فعل گذرا و ناگذر (۱۵۲)؛ فعل التزامی (۱۵۳)؛ فعل تمنایی (۱۵۳)؛ فعل انشایی (۱۵۴)؛ پیشوندهای فعلی (۱۵۴)؛ نشانه‌های نهی و نفی (۱۵۵).
۲. فعل در ایرانی میانه غربی
 ۱۵۶ الف) صرف
 ۱۵۶ ماده مضارع (۱۵۷)؛ ماده مجهول، ماده واداری، ماده جعلی (۱۵۹)؛ ماده ماضی (۱۶۰)؛ رابطه ماده ماضی و مضارع (۱۶۱)؛ شناسه‌ها (۱۶۳)؛ مشتق‌های اسمی و صفتی از ماده مضارع (۱۶۸)؛ مشتق‌های اسمی و صفتی از ماده ماضی (۱۶۹)؛ نشانه‌های نهی و نفی و استمرار و تأکید (۱۷۰)؛ فعلهای کمکی (۱۷۱)؛ پیشوندهای فعلی (۱۷۱)؛ فعل مرکب (۱۷۲)؛ عبارت فعلی (۱۷۳).
- ب) نحو
 ۱۷۳ جای فعل در جمله (۱۷۳)؛ رابطه فعل و فاعل و نهاد (۱۷۴)؛ فعل مضارع اخباری (۱۷۵)؛ فعل التزامی (۱۷۵)؛ فعل تمنایی (۱۷۷)؛ مصدر (۱۷۸)؛ اسم مصدر (۱۷۸)؛ نشانه‌های نهی و نفی و استمرار و تأکید (۱۷۹)؛ فعلهای کمکی (۱۸۲)؛ پیشوندهای فعلی (۱۸۴).
۳. فعل در فارسی دری
 ۱۸۵ الف) صرف
 ۱۸۵ ماده (۱۸۶)؛ ماده نقلی (۱۸۸)؛ فعل ناگذر (۱۹۴)؛ شناسه‌ها (۱۹۴)؛ باب (۲۰۳)؛ مشتق‌های اسمی و صفتی (۲۰۵)؛ مشتق ماده نقلی (۲۰۵)؛ نشانه‌های نهی و نفی و استمرار و تأکید (۲۰۶)؛ فعلهای کمکی (۲۰۶)؛ پیشوندهای فعلی (۲۰۷)؛ فعل مرکب (۲۰۸)؛ عبارت فعلی (۲۱۰).
- ب) نحو
 ۲۱۰ جای فعل در جمله (۲۱۰)؛ مطابقت فعل و فاعل و نهاد (۲۱۳)؛ وجه امری (۲۱۷)؛ وجه التزامی (۲۱۷)؛ وجه دعایی (۲۱۹)؛ وجه تمنایی (۲۱۹)؛ وجه اخباری (۲۲۳)؛ مصدر (۲۲۵)؛ نشانه‌های نهی و نفی و استمرار و تأکید (۲۲۵)؛ فعلهای کمکی (۲۳۳)؛ پیشوندهای فعلی (۲۳۶).

صفحه	عنوان
۲۴۱	فصل هفتم: قید
۲۴۱	۱. قید در ایرانی باستان
۲۴۱	الف) صرف
۲۴۲	ب) نحو
۲۴۳	۲. قید در ایرانی میانه غربی
۲۴۳	الف) صرف
۲۴۴	ب) نحو
۲۴۷	۳. قید در فارسی دری
۲۴۷	الف) صرف
	قید از نظر اصل (۲۴۷)؛ قید از نظر ساخت (۲۴۹)؛ قید از نظر معنی (۲۴۹).
۲۵۰	ب) نحو
	قیدهای پرسش (۲۵۰)؛ قیدهای کیفیت (۲۵۲)؛ قیدهای کمیت (۲۵۵)؛ قیدهای زمان (۲۵۶)؛ قیدهای مکان (۲۵۷)؛ قیدهای نفی و نهی (۲۵۸)؛ قیدهای تمنا (۲۵۹)؛ قیدهای تأیید و تصدیق (۲۶۰)؛ قیدهای شک و تردید (۲۶۰)؛ قیدهای ترتیب (۲۶۱)؛ قیدهای تأکید (۲۶۲)؛ قیدهای سبب و هدف (۲۶۳)؛ قید تفضیلی در جمله (۲۶۴).
۲۶۵	فصل هشتم: حرف اضافه
۲۶۵	۱. حرف اضافه در ایرانی باستان
۲۶۶	۲. حرف اضافه در ایرانی میانه غربی
۲۷۱	۳. حرف اضافه در فارسی دری
۲۷۳	مواردی از کاربرد برخی از حرفهای اضافه
۲۷۸	فصل نهم: حرف ربط
۲۷۸	۱. حرف ربط در ایرانی باستان
۲۷۸	۲. حرف ربط در ایرانی میانه غربی
۲۷۹	۳. حرف ربط در فارسی دری
۲۸۳	فصل دهم: اصوات
۲۸۳	۱. اصوات در ایرانی باستان

صفحه	عنوان
۲۸۳	۲. اصوات در ایرانی میانه غربی
۲۸۳	۳. اصوات در فارسی دری
۲۸۵	فصل یازدهم: واژه‌سازی
۲۸۵	۱. واژه‌سازی در ایرانی باستان
۲۸۵	الف) بسیط
۲۸۶	ب) مشتق
	۱. پیشوندهای نامساز (۲۸۶)؛ ۲. پسوندهای نامساز (۲۸۹).
۲۹۳	ج) مرکب
۲۹۶	د) عبارت
۲۹۶	۲. واژه‌سازی در ایرانی میانه غربی
۲۹۶	الف) بسیط
۲۹۷	ب) مشتق
	۱. پیشوندها (۲۹۷)؛ ۲. پسوندها (۳۰۳).
۳۱۵	ج) مرکب
۳۱۸	د) عبارت
۳۱۸	۳. واژه‌سازی در فارسی دری
۳۱۸	الف) بسیط
۳۱۹	ب) مشتق
	۱. پیشوندها (۳۱۹)؛ ۲. پسوندها (۳۲۳).
۳۳۳	ج) مرکب
۳۳۷	د) عبارت
۳۳۸	فصل دوازدهم: جمله
۳۳۸	۱. جمله در ایرانی باستان
۳۳۸	جمله ساده
۳۴۰	جمله‌های مختلط
۳۴۵	جمله‌های مرکب

صفحه	عنوان
	جمله‌های پیرو اسمی (۳۴۵)؛ جمله‌های پیرو وصفی (۳۴۶)؛ جمله‌های پیرو قیدی (۳۴۶)؛ جمله‌های پیرو شرطی (۳۴۸).
۳۴۹	۲. جمله در ایرانی میانه غربی
۳۴۹	جمله ساده
۳۵۲	جمله‌های مختلط
۳۵۶	جمله‌های مرکب
	جمله‌های پیرو اسمی (۳۵۶)؛ جمله‌های پیرو وصفی (۳۵۷)؛ جمله‌های پیرو قیدی (۳۵۷)؛ جمله‌های پیرو شرطی (۳۶۰).
۳۶۲	۳. جمله در فارسی دری
۳۶۲	جمله ساده
۳۶۷	جمله‌های مختلط
	الف) و (۳۶۷)؛ ب) هم (۳۶۸)؛ ج) نیز (۳۶۹)؛ د) نیز هم (۳۶۹)؛ ه) گه ... گه (۳۷۰).
۳۷۴	جمله‌های مرکب
	جمله‌های پیرو اسمی (۳۷۴)؛ جمله‌های پیرو وصفی (۳۷۵)؛ جمله‌های پیرو قیدی (۳۷۶)؛ جمله‌های پیرو شرطی (۳۸۴)؛ جمله معترضه (۳۹۷).
۳۹۹	واژه‌نامه اوستایی و فارسی باستان
۴۴۳	نشانه‌های اختصاری
۴۴۷	کتابنامه
۴۴۹	معادل انگلیسی برخی از اصطلاحات

شرح نشانه‌های الفبایی

نشانه	شرح	نشانه	شرح
a	فتحه	ج	j
i	کسره عربی	ت	t
u	ضمه عربی	د	d
ā	الف عربی در «ماهر».	ذ	ð
â	الف فارسی امروز ایران.	ث	θ
ī	ی در واژه «گیره».	ت	t̤
ū	و در واژه «دور».	در پایان واژه‌های اوستایی به جای t می‌آید. t گاهی در آغاز برخی از واژه‌های اوستایی آمده است.	
e	کسره فارسی امروز ایران.	پ	p
ē	یای مجهول، کسره کشیده.	ب	b
ð	کسره کوتاه، مثل کسره در «سه»، «چه».	در واژه‌های اوستایی v انگلیسی و در واژه‌های غیر اوستایی w انگلیسی است.	
ð̄	کشیده‌تر از ð، مثل کسره «دل»، «گل».	ف	f
o	ضمه فارسی امروز ایران.	نگ در «چنگک».	ŋ
ō	واو مجهول، ضمه کشیده.	نگ در «چنگک».	ŋ̄
ā	aw انگلیسی	ن	n
ą	an فرانسوی	م	m
k	ک	ی در «یک».	y
g	گ	در واژه‌های اوستایی w انگلیسی است.	v
γ	غ	ز	z
x	خ	ژ	z̄
r	ر	ه	ž
r̄	ادای آن مانند ادای مصوتهاست.	خ	h
l	ل	ادای x ^v چون ادای «خ» آغاز می‌شود و چون ادای «و» پایان می‌پذیرد.	h ^v
s	س	x ^v	
š	ش		
č	چ		
ç	نوعی سین بوده است.		

پیشگفتار

کتاب حاضر، دستور تاریخی زبان فارسی، در واقع جلد دوم تاریخ زبان فارسی از نگارنده است. کسی می‌تواند از این کتاب استفاده کند که آن کتاب را خوانده و یا مطالب آن را از نوشته‌های دیگر - که درباره تاریخ زبان فارسی نوشته شده است - آموخته باشد.

در این کتاب زبان فارسی در هر یک از دوره‌های سه‌گانه فارسی باستان، فارسی میانه و فارسی دری توصیف شده و رابطه هر دوره با دوره پیش از خود، در دوازده فصل شرح داده شده است.

فصل اول «نظام آوایی»، دوم «اسم»، سوم «صفت»، چهارم «عدد»، پنجم «ضمیر»، ششم «فعل»، هفتم «قید»، هشتم «حرف اضافه»، نهم «حرف ربط»، دهم «اصوات»، یازدهم «واژه‌سازی»، دوازدهم «جمله».

چون از فارسی باستان - که فارسی دری بازمانده آن است - آثار اندکی به جای مانده، قواعد زبان اوستایی هم ذکر شده است.

در این کتاب، قصد از «ایرانی باستان»، زبانی است که اوستایی و فارسی باستان از آن منشعب شده‌اند. از ایرانی باستان اثری به جای نمانده است. آن را به کمک اوستایی و فارسی باستان و زبان سنسکریت بازسازی کرده‌اند؛ قواعدی که زیر عنوان «ایرانی باستان» ذکر می‌شود، آنهایی است که میان اوستایی و فارسی باستان مشترک است.

قصد از «ایرانی میانه غربی» در این کتاب، پهلوی اشکانی و فارسی میانه است. قاعده‌هایی که زیر عنوان «ایرانی میانه غربی» ذکر می‌شود، میان پهلوی اشکانی و فارسی میانه مشترک است.

واژه‌های فارسی میانه زردشتی به شیوه مکنزی آوانویسی شده‌اند. بارتلمه و به پیروی

از او مکنزی «e» و «o» را از واجهای ایرانی میانه غربی دانسته‌اند. در این کتاب به جای آنها «i» و «u» آورده شده است. در این مورد، و در مورد روشهای مختلف آوانویسی فارسی میانه زردشتی، به کتاب *تاریخ زبان فارسی* از نگارنده مراجعه شود.

در پایان وظیفه خود می‌دانم از آقای دکتر غلامحسین غلامحسین‌زاده، عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس که این کتاب را پیش از چاپ خواندند و تذکرات سودمندی دادند، سپاسگزاری کنم.

محسن ابوالقاسمی